

Zapis Žakljeve poezije za sodobno antologijo

Jože Faganel

Upokojeni profesor, nekdanji sodelavec Inštituta za slovensko literaturo
in literarne vede ZRC SAZU, faganel.joze@gmail.com

Namesto uvoda

Izhajam iz osnovnega spoznanja, da se poezija dejansko realizira šele z govorom, kar nima v pojmovanju besedne umetnosti kategorije pravila, ampak aksioma, kar matematiki dobro razumejo, zato ne bom tega utemeljeval. Ob tem se sploh ne bom odzival na komentarje puhležev, da pesniki slabo berejo svoja lastna besedila. Pojasnil bom le, da jih slišijo v svoji notranjosti in če imajo srečo, da se najde mojster umetniške besede, ki se s poetom nevidno uglesi, vstopi v realnost našega *hic et nunc* poezija. Ob tem le stransko spoznanje, ki sodi že med dokazana dejstva, da je govornjeni jezik prvotnejši od zapisanega. A odkar so govor skušali ohraniti, še pred izumom fonografa, gramofona, magnetofona in računalnika, se je širil od ust do ust, od govornika/umetnika do množice, srkajoče lepoto izgovorjene besede (tudi še pred izumom telefona in končno medmrežja). Le občinstvo je bilo manj številno. Ali pa tudi ne ... (Kdo pa poslušča danes pesnike po internetu?!).

Vse od spoznanja o prvotnosti govora pa do prizadevanj za zapis govora je umetniška beseda sledila razvoju pisav. Pri nas, vse od prvotne slovenščine dalje od karolinške minuskule (Brižinski spomeniki) do gajice (France Prešeren).

Razvoj modernega zapisovanja slovenskega govornjenega jezika

Najprej se je zamenjala praktična pisava bohoričica, v kateri so se nekateri glasovi zapisovali z dvočrkji, najbrž najprej po zgledu nemščine, v nekoliko poenostavljeni obliki (16. stoletje).

Zamisel, da bi se zapis približal govornjeni obliki jezika je spodbudila nastanek dveh novih pisav, metelčice v osrednji Sloveniji, v njenem vzhodnem delu pa danjčice. Prav glasoslovna razpolovljenost narečne podobe slovenščine je

botrovala zamisli dveh pisav. Metelčica je uzakonila pravilo, naj ima prav vsak glas svojo črko, zato so nastale nove črke za npr. ozke in široke o-je in e-je in za polglasnik. Prav po zaslugi Frana Metelka (1789–1860) lahko danes rekonstruiramo kultivirani izgovor 19. stoletja.

A »smrti« Trubarjeve bohoričice sploh nista povzročili ti dve novi pisavi, ampak gibanje Ljudevita Gaja (1809–1872), ki je želel z idejo uzakonitve ilirskega jezika kot skupnega jezika slovenščine, hrvaščine idr. govorov uveljaviti tudi s slovanskimi jeziki poenoteno pisavo gajico, ki jo uporabljamo še danes. France Prešeren (1800–1848) ideje o skupnem jeziku kljub vztrajnim vabilom Stanka Vraza (1810–1851) nikakor ni sprejel, a brez komentarjev je začel uporabljati gajico, ki se je hitro uveljavila, prav zaradi enočrkij in strešice nad nekaterimi črkami, ki je rešila problem veččrkij. Gajica pa ni rešila vprašanja polglasnika in označevanja kakovosti samoglasnikov. Danes se zato ne posmehujemo več ideji Metelka, ki je skušal s pisavo določiti izgovor.

Pesniški jezik mnogokrat svetuje posebno naglaševanje besed, kar so besedni umetniki od 2. pol. 19. stoletja dalje reševali z naglasnimi znamenji. Pri tem pa so uporabljali predvsem ostrivec kot mesto naglasa, ne pa kot ozki samoglasnik *é* ali *ó*. Več načinov je za zapis polglasnika, ki v gajici nima svoje črke. Največkrat je bila (tudi pri Žaklju) črka »i« (*sim*), včasih pa tudi »e«.

Še na nekaj je treba bralca poezije 19. stoletja opozoriti. Gre za veliko začetnico. Čeprav nikakor ne drži, da pomeni verz nekakšno zaključeno celoto, tj. stavek ali celo poved (glavni in odvisni stavek), so pesniki zapisovali vsak verz z veliko začetnico, čeprav se je npr. prejšnji verz končal z vejico. To navado so ohranili celo mlajši pesniki, kot je npr. priljubljeni Simon Gregorčič (1847–1906).

Razvoj ekdotičnih standardov

Zaradi tisočletnega izročila slovenščine in rokopisnega bogastva so se uveljavljali v znanosti ekdotični oz. izdajateljski standardi, ki so uveljavili stopenjsko rekonstrukcijo govora od diplomatičnega prepisa (prečrkovanje z napakami vred), kritičnega prepisa (redigirane napake in sodobna ločila) do fonetične transkripcije (mednarodne ali bolj preproste), ki je določila izgovor zapisanega umetniškega besedila. Ti standardi so se v slovenistiki razvili sorazmerno pozno (od *Škofje-loškega pasijona*, Faganel, Mladinska knjiga, 1998) do *Brižinskih spomenikov* (Grdina, Logar, Kos s sod., SAZU 1992). Uveljavilo se je pravilo: *čim starejši je zapis, tem večvrstno naj bo transkiribirano besedilo*.

Z uveljavitvijo tiska so se rokopisi pač morali podrediti aktualni pisavi. Pesevska besedila pa so iskala z dodatnim označevanjem nova določila za izgovor.

Literarnozgodovinska umeščenost Žaklja

Žakelj kot vidnejši pesnik in zbiralec ljudskih pesmi med sodobniki Franceta Prešerna je deloval sredi 19. stoletja, ko je imel slovenski pisni jezik v tiskani obliki že nekajstoletno izročilo. A prav v tem obdobju je vprašanje zapisa govorjenega jezika doživljalo velike spremembe in kljub izjemnim umetniškim dosežkom ostalo daleč od enotne s pravili določenih zakonitosti.

Za antologijo, ali za vsak obsežnejši nabor Žakljevih pesmi (izvirnih, ljudskih in prevedenih, se je treba odločati za ekdotični standard, ki bi bralca usmerjal v ustrezno glasno branje.

Izpust samoglasnikov (vokalna redukcija ali krnitev samoglasnikov) je povsod označen z opuščajem. Naglasna znamenja upoštevajo kakovost in kolikost samoglasnikov. Polglasnik bi pravzaprav moral biti zabeležen prav z ustreznim glasoslovnim znakom zanj [ə], a se za to vendarle nismo odločili. Velja spoznanje, da ga zaznamujemo s črko [e] kot v besedi [sem], posebej pa je treba bralca opozoriti, da zapis pogostega veznika »da« z »de« ne pomeni, da se izgovarja kot široki e [ê], ampak s polglasnikom enako, kot velja pri Prešernu: *də b' uka žeja* ... Prav v takih primerih pravzaprav še danes obžalujemo, da se ni uresničila Metelkova zamisel o posebni črki za polglasnik, čeprav je bil temeljni razlog za propad dobre zamisli prav oblikovna nedorečenost ...

Ob transkripciji Žakljevih pesmi je treba opozoriti, da naj gre za preprost glasoslovni prepis (nekakšna fonetična transkripcija) na osnovi rokopisov, prepisov in prvih objav (*Kmetijske in rokodelske novice*), za katere pa o sodobni ekdotiki še ni mogoče govoriti.

Zato naj sodobna redakcija uveljavlja pač vse redakcijske elemente, ki so bili upoštevani pri (naj)novější izdaji zbranih slovenskih pesmi Franceta Prešerna.

Prav zaradi posebnega razloga pa se je treba tudi pri Žaklju odločiti, da je najustreznejše znamenje za polglasnik zapis s črko »e«. S tem se prepreči tolmačenje opuščaja kot znamenje za polglasnik, kakor se danes, žal, uveljavlja pri zapisovanju nižjih jezikovnih zvrsti, zlasti v reklamne namene.

Problemi

Brez kompromisov pa žal ne gre. Ne samo v politiki, ampak tudi v znanosti ...

Seveda bi za besedila v 2. pol. 19. stol. objavljane diplomatičnega, kritičnega in fonetičnega prepisa rokopisov pomenilo razmetavanje časa za raziskovanje. Drugi dve načeli, namreč kritični in fonetični prepis, pa je moč upoštevati. Problem pa nastopi pri naslednji okoliščini:

Veliko Žakljevih besedil izhaja iz istodobnih natisov, npr. v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, ne iz ponovno preverjenih rokopisov. Za ta besedila bi bilo prerazkošno iskati rokopise. Zavedamo pa se, da bleiweissovski ekdotični standardi niso bili še *grdinovski* iz obdobja rojstva slovenske države (Igor Grdina, *Brižinski spomeniki, diplomatični in kritični prepis*) ...

Zato naj zapis v antologiji skuša uganiti pesnikovo govorno predstavo besedila, upoštevajoč pri tem kar razširjen pojav njegovega organskega govora, namreč vokalno redukcijo.

Končno pa, ob vsem spoštovanju do pesnika, Žakelj ni Prešeren in na prvo izdajo že predolgo čaka. Zato so pripravljavci izdaje skušali doseči, da bodo Žaklja danes bralci (zase in morda javno) pravilno deklamirali, čemur je tudi botrovalo mdr. pesnikovo upanje, da je verze ne le zapisal, ampak tudi ohranil in pošiljal v objavo.

Ob obsežnem opusu Žakljeve poezije utemeljeno gledamo na kulturno delovanje 19. stoletja danes kot na vrh ledene gore, tj. na del vendarle bogatega pesnjenja mnogih njegovih sodobnikov, ki so ali utonili v pozabo ali bili potisnjeni v kot ali celo zasmehovani (npr. Jovan Vesel Koseski) prav zaradi izjemne kakovosti Prešernove poezije.

Literatura

Cecily BERY, 1998: *Igralec in glas*. Ljubljana: Šola retorike.

France Bernik (ur.), 1992: *Brižinski spomeniki*, znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: SAZU.

Romuald MARUŠIČ, 1987: *Škofjeloški pasijon* (Kondor 238). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ivo ŠKARIĆ, 1982: *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.

Jure ZUPAN (ur.) in Jože FAGANEL (ur.), 2020: *France Prešeren, Poezije*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.